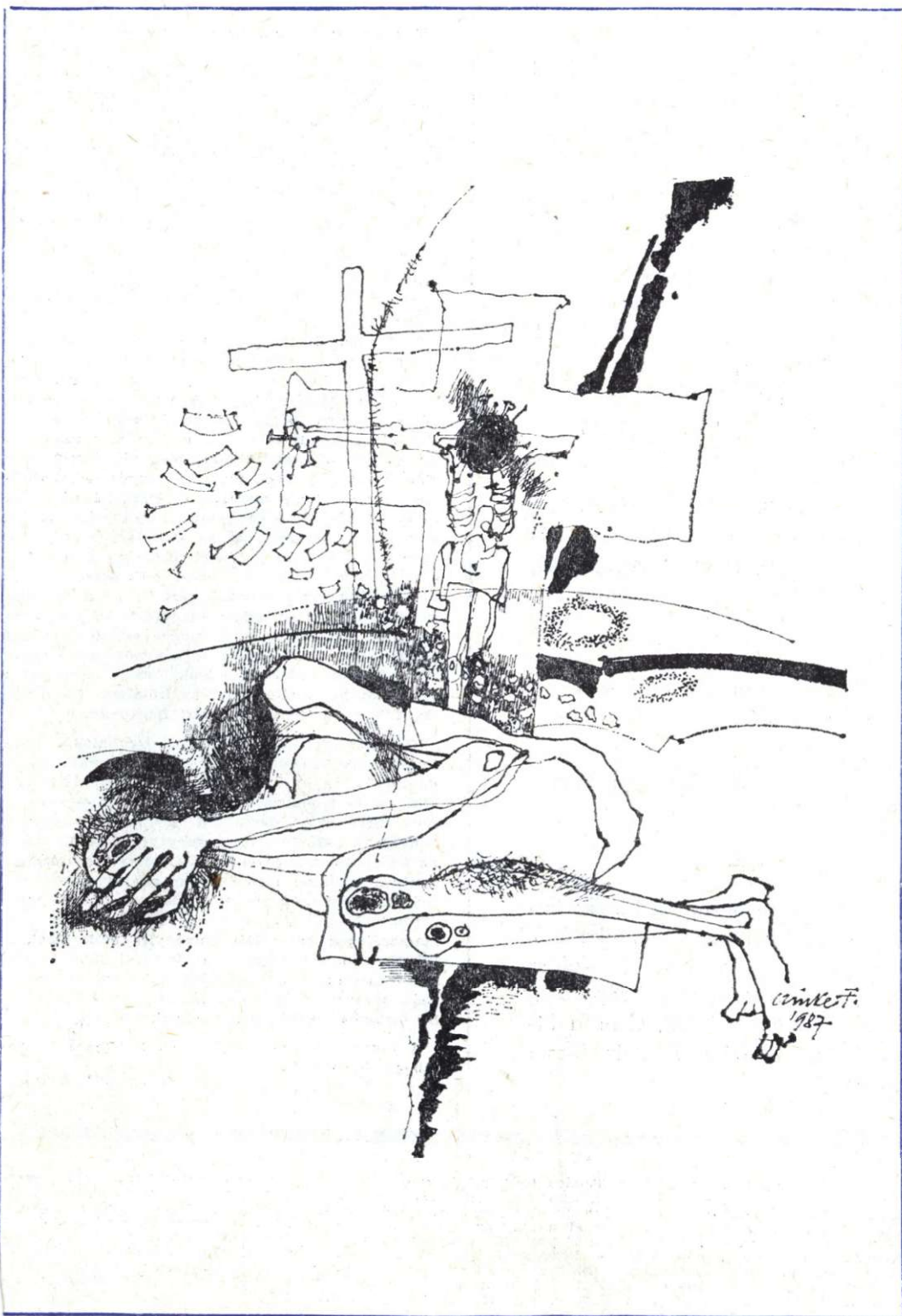

NAPJAINK

IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI LAP

**Százhetvenöt éve
született
Eötvös József**

GULYAS ISTVAN, IJJAS JOZSEF,
POLGAR PETER, RUSZOLY JOZSEF,
STIPTA ISTVAN TANULMANYAI

„VIRGONC SZAVAK VIRGONC
KIRALYA”.

TARJAN TAMÁS TANULMANYANAK
BEFEJEZŐ RÉSZÉ

KILENCEK.

CSONTOS JANOS BESZELGETÉSE
OLAH JANOSSAL

KÉT MALOMKÓ KÖZÖTT.

A MEGYE ALSÓFOKÚ

OKTATÁSÁNAK

HELYZETÉRŐL, GONDJAIRÓL;

CSORBA PIROSKA INTERJUJA

ELŐBBRE LEPNI S FÖLFELE.

HOZZASZOLÁS TÓTH IMRE LÁSZLÓ
ÍRÁSÁHOZ

XXVIII/1988

9

SZEPTEMBER

Tartalom

Író-tábor (Papp Lajos)	2	Derűs mozaiksorozat Tersánszky centenáriuma (befejező rész)	25
175 ÉVE SZÜLETETT EÖTVÖS JÓZSEF Eötvös József verse: Búcsú		Jánosy István versei: Kis ballada; Gyenes	27
Stipta István: Eötvös József önkormányzatvédő centralizmusa		Gergely Mihály: Elhallgattak a vigyázók? Részletek egy szociográfiából (folytatás)	27
Ijjas József: Az ember szabaddá válhatik Eötvös József a nemzetiségi kérdésről		Kerégyártó T. István: A viszonylagosság kihívása	30
Gulyás István: A szabadság kérdőjelei		Vasy Géza: Irodalmi életünk hőskora	31
Polgár Péter: Népoktatás: európai szinten Eötvös népiskolai jelentéséről		Vilcsek Béla: Gyötörjük magunkat	32
Ruszoly József: „Eötvösünk és Szemerénk” Eötvös József borsodi működése és kapcsolatai (befejező rész)		Mezei István: A kényszerek fészke szövedéke	33
Székely Dezső versei: Göncölszekéren; Öregék: Könnnyű a föld		Horváth Dezső: Zöldpufajkás ó-szék	33
Gáti Kovács István verse: Lehet-e?		Csorba Piroska: Két malomkö között Beszélgetés Lukács Lászlóval megyénk alapfokú oktatásáról	35
Visky András verse: Lilaruhás nő		Gáspár István Gábor: Előbbre lépni s fölfelé Hozzászólásként, Tóth Imre László írásához	39
Szokolay Zoltán verse: Tájfilm		Tóth Imre (9, 13, 28), Pető János (10, 13), Mezey István (11, 19), Seres Já- nos (15, 30, 36), Bognár Árpád (21, 29), Feledy Gyula (23), Tellingér Ist- ván (35) rajzai	
Czegő Zoltán versei: Othont foglalók; Szeptember		Első oldalon: Illusztráció egy Baranyi-vershez	
Csontos János: „Visszafordítani a sors kerekét” Beszélgetés Oláh Jánossal (Kilencek)		Czinke Ferenc rajza	
Oláh János verse: A Szarka város		Hátsó oldalon: Illusztráció Serfőző Simon verséhez Tardi Sándor rajza	
Mihail Bulgakov: A végzetes tojások (kisregény folytatása)			18
Tarján Tamás: „Virgonc szavak virgonc királya”			20
			22

Író-tábor

Volt egy író-tábor. Tokajban, a tizenhatodik. Egy év kihagyás után. Öröm és rezignáció keveredik e tényközlésben. Öröm, hiszen sikerült megőriznünk egy jó, eredményes kezdeményezést, egy hagyományossá lett vállalkozást, a vélemények, a vita egy nyílt fórumát. Manapság, amikor sok mindenről le kell mondania az embernek, ez nem kis dolog. Mégis, némi rosszkezd, fásultság; hiszen — s ez is hagyományunk már, ha nem is feltétlenül ápolást érdemlő — az aggodalom, a kételkedés, a fenntartások felhői változatlanul kisebb-nagyobb árnyékot vetnek az élő irodalomnak, mai irodalmi életünknek erre a maga nemében egyedülálló megmozdulásra. S itt legfeljebb az lehet megnyugtató a vállalkozók számára, hogy e felhők, felhőcskék igencsak alacsonyan szállók, s igencsak lokális érvényűek. Általában azonban derültebb az egünk. Legalábbis az író-táboré.

Van persze biztató, bátorító figyelem is. Mindjárt például a tiszaladányiaké, akik a tábornyi-tást követő beszélgetésen elmondták, hogy aggódtak a tábor sorsáért, s ők maguk mindig szívesen és örömmel fogadják és látják vendégül az írókat falujukban, az otthonukban, mert tanulni egymástól minden időben hasznos dolog. Vagy a Hazafias Népfront főtáborát, Huszár Istváné, aki a 16. tokaji író-tábor „A kultúra ökológiája” című tanácskozásának bevezető előadását tartotta meg, részvételével is erősítve a tábor presztízsét, s Pozsgay Imre államminiszteré, aki magánemberként az író-tábor kedvéért jött el Tokajba, s vett részt felszólalásával a tanácskozás munkájában. S nem utolsósorban a résztvevő íróké, akik egyként jelentették ki a tokaji író-tábor jövőjéről tartott egyik esti megbeszélésen: kell a tokaji táborozás, szükség van rá, hasznos és építő fóruma a közéletiség, a társadalomért való elkötelezettség megmutatkozásának.

S ők mondták azt is: akkor, amikor a tokaji író-tábor összes költsége nem éri el a 200 ezer forintot, s ugyanakkor a tábor, a résztvevők tanácskozása, tokaji-borsodi jelenléte minden évben ennél lényegesen többet adó országos figyelmet kelt Borsod és Tokaj iránt, ellentétben más milliókba kerülő és sorra-rendre kudarcra, visszhangtalanul elmúló eseményekkel, megaláztatással és felháborítóknak tartják, hogy anyagi hozzájárulást kívánnak tőlük az író-tábor költségeihez. Felháborítóknak, hiszen ez a hozzájárulás — tisztességes mértékű véve alapul — nem jelenthet többet 18–20 ezer forintnál. Nélkülözhetetlen lenne ez az összeg a rendezők számára? Elmondták (azt is, az ő hozzájárulásuk a vitán túl eddig is megvolt: író-olvasó találkozó, beszélgetések, a megye településein tett látogatások, s a táborról és a vendéglátó megyéről, városról publikált írások formájában. Vajon nem támogathatná például az író-tábor Tokaj városa? Vagy a Tokaj-hegylajai Borkombinát?

Volt egy író-tábor. Tokajban, tizenhatodik alkalommal. Milyen volt? Talán kiderül majd a tanácskozás anyagának részletesebb ismertetéséből, amelyet — technikai nehézségek miatt — csak a novemberi vagy decemberi számunkban tudunk közreadni. Mindenesetre, meggyőződésünk, hogy az író-tábornak a jövőben is olyannak kell lennie, amilyen igénnyel a Déli Hírlap augusztus 29-i számának „Alakuljon szellemi védegyelet” című írása fordult felénk. „... az összegyűlt literátorok eszmecseréjének energiáját amennyire csak lehet, a mindennapi élet szolgáltatása kihívások holdudvarán belül tartásuk, s ne engedjék áldozatul sem dogmáknak, sem elméletieskedéseknek, s még kevésbé otromba személyeskedéseknek.”

A tábor szervezői megkezdték a 17. tokaji író-tábor előkészítését.

PAPP LAJOS

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács irodalmi és művelődési lapja. Főszerkesztő: Papp Lajos. Szerkesztőség: Miskolc, Korvin Ottó u. 1. 3590. Telefon: 15-881. Kiadóhivatal: Kiadja a Borsodi Megyei Lapkiadó Vállalat, Miskolc, Bajcsy-Zsilinszky út 15. sz. 3527. Felelős kiadó: Veres Mihály. Postacím: Miskolc, Pf.: 178. 3051. Telefon: 36-131. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkezelő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELLIR), Budapest V., vagy postautalványon, valamint átutalással a HELLIR egy évről 12 forint. Megjelenik minden hónap elsőjén. Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Készült a Borsodi Nyomdában, Miskolcon. Felelős vezető: Horváth Ferenc. Index: 25 913 — ISSN 0547-2075.

NAPJAINK

Búcsú

Isten veled hazám, bátrak hazája,
Isten veled, te völgy, ti, zöld hegyek!
Gyermek-reményim és bánatim tanyája,
Isten veled, én messze elmegyek;
ha visszatérek, boldogulva, hon,
hadd lássam népemet virányidon!

Nem mint Helvécia hótakart tetői,
nem nyúlnak oly magasra bérceid,
s tán szebbek a Provansz daltelt mezői,
mint zöld kalászt hullámozó téreid:
virág mit ér, mit ér a bérc nekem?
Hazát kíván, hazáért ver szívem.

Az ég egy kincset ad minden hazának
s a nemzet híven őrzi birtokát;
császárról szól a francia fiának,
büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellásznak kincse egy elomló rom:
tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
ah, régen hallgat immár a magyar!
S az ősök elenyészett nyomdokára
az esti szellő új fűvényt takar;
hallgatva áll a tér, szívünk szorul,
s egy könny beszél hazánk nagyságirul.

S egy könny Budáról, mely magas tetőjén
sötéten áll, egy bús emlékezet,
nagy sírköve hazámnak temetőjén,
s ráírva mind, mi véle elveszett;
régen szétdönté az idő falát,
kövén meglátni a csaták nyomát.

S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek
az új barázdán s régi hősökön
kalászhaj, erőt ad a mezőnek,
bár rég lefolyt, a férfívér-özön.
Nincs kő határán, nincsen kúnhalom,
de áll a tér, s nem vész a fájdalom.

S nem veszhet el, míg az ezüst Dunának
nagy tükörén egy honfiszem pihen,
s magyar lakik a parton, s a hazának
csak egy romlatlan gyermeke leszen;
Buda-, Mohács-, Nádornál elfutó,
tán honnom könnye vagy te, nagy folyó?

S ó, én szeretlek néma bánatodban,
hazám, szeretlek könnyeid között,
égőn szeretlek özvegy-fátyolodban,
nehéz keserved melybe öltözött;
bájlón mosolygysz, mert bár sorsod kemény,
él még a sír felett is egy remény.

És most isten veled, talán sokára,
örökre tán, hazám, isten veled!
Rég eltűnt ismert bérceid kék határa,
s tovább siet vándorló gyermekek;
ha visszatérek, boldogulva, hon,
hadd lássam népemet virányidon!

EÖTVÖS JÓZSEF

175 éve született Eötvös József

STIPTA ISTVÁN

Eötvös József önkormányzatvédő centralizmusa

Adalékok a hazai liberális államfelfogás történetéhez

A képviselőház 1870 júliusában fontos ügyet tárgyalt. Tagjai ritkán tapasztalt aktivitással készültek a törvényjavaslat körüli vitára. A vidéki honatyák évszázados szokással szemben, birtokaik nyári gondjait otthon hagyva, Pestre utaztak; a miniszterek is elhalasztották nyári szabadságukat. A kormánypárt most először kérte elvbarátait: tartsanak össze, saját egyéni álláspontjukat rendeljék alá a párt érdekeinek. Andrassy Gyula miniszterelnöki állását kötötte a javaslat elfogadásához.

Az ellenzék is gondosan felkészült az összecsapásra. A 48-as párt reálisan gondolkodó tagjai nem reméltek parlamenti sikert, ezt a kiegyezést létrehozók országgyűlési többsége lehetetlenné tette. Mégis harcosan támadták a hivatalos előterjesztést, a sajtón keresztül valójában a nemzethez szólva. Az ország politizáló közvéleménye is élénk érdeklődést tanúsított. Soha ennyi kérvény, javaslat, petíció nem érkezett az országgyűléshez. Kossuth is üzent: ha ez a törvény megszületik, az ország saját belső békéjét kockáztatja.

A megyék rendezése, a kiegyezés utáni államszervezeti reformok legkényesebb kérdése került napirendre. A modern kormányzás megkívánta a hatékony helyi szervek, a jól működő lokális közigazgatás létrehozását. A hatalomban lévők örök törekvését kifejezve, a kor-

mány központosítást kívánt: felülről irányítható, engedelmes megyéket. Az ellenzék biztosítékot akart, az egyéni szabadságot is garantáló, a „közösügyes” praktikákat, osztrák befolyást semlegesítő helyhatóságokat. Az előterjesztett törvényjavaslat hatékonynak vélt idegen megoldásokat (pl. virilizmust) tartalmazott; a közvélemény zöme ragaszkodott az évszázados keretekhez. A nemzetiségi képviselők a megyék etnikai határok szerinti kikerekítését követelték, mások a választói cenzus eltörlését kívánták. A községi autonómia hívei a megyei jogok megszorítását kérték; velük ellentétben, sokan a kormányhatalmat képviselő főispán túlhatalmát kifogásolták. Megismétlődött a reformkori municipalizmus — centralizmus vita.

A kormány megerendelési álláspontját Eötvös József képviselte. A feladat nem tartozott kultuszminiszteri teendői közé, mégis nyilvánvaló volt: nála jobban senki sem ismerte a tárgyat, eredményesebb kiállást mástól aligha lehetett várni. Ma már azt is tudjuk, hogy saját álláspontját védte, a törvényjavaslat alapkonceptiója ugyanis tőle eredt (3:43). Fél évvel halála előtt utolsó jelentős parlamenti beszédét ebben a vitában mondta el. Eltérően eredeti elgondolásától, két részletben.

Először július 6-án, az elmérgesedő szócata elején kapott szót. Felszólalását párthívei *ultima ratió*ként szánták, bízva csorbítatlan népszerűségében, tudományos tekintélyében. Kortársai szerint ugyan kissé szürkén, visszafogottan beszélt, nélkülözötte a nyilvános fellépés kor-kívánta debattéri eszközeit, mégis eredményes szónok volt. Beszédje nagy gondnal készített értekezések, értelemre ható eszmefuttatások voltak. A lehetőségig mellőzte a politikai irányzatosságát és kivétel nélkül elkerülte a bántó személyeskedést. Az említett parlamenti fellépésre különös becsúggal készült. Egyetlen akkori politikusnak sem volt nagyobb szerepe nála a polgári államszervezet eszmei megalapozásában. Az állambölcselet legjobb ismerőinek egyike, külföldön legjobbként számon tartott hazai szakértőként. Az 1848-as változások igazi részvényese, aki 1870-ben tudósi és politikai életművét ajánlotta a Tisztelet Háznak. Jól tudta, hogy nézeteinek ezúttal is komoly ellenfelei vannak.

A kiegyezést ellenzők Eötvösétől 1848 szellemét kérték számon. Szemükre vetették, hogy az államszervezeti reformok egyedüli célja a létrejött kétközpontú monarchia megszilárdítása. Ezért kell felszámolni minden olyan intézményt, amely ezt a felülről erőszakolt paktumot gyengítene. Az 1848-ban népképviseleti alakra helyezett helyi szervek — vélekedett az ellenzék — a nemzeti ellenállás bázisává válhatnának, ha átalakításuk tisztességes szándékkal történne. A kormány viszont megtagadta 1848-at, és feláldozza hazánk évszázados, idegen elnyomás ellen mindig bevált eszközét, a vármegyét. Eötvös József — eddig kevés figyelmet kapott — felszólalásában (6:193—200) meggyőző érvekkel bizonyítja: azok a változások, amelyek az 1848-as törvények révén alkotmányukban végementek, logikai szükségszerűséggel igénylik a megyék radikális reformját. Szerinte az áprilisi törvények következtében közéletünkben három lényeges változás történt. Az első, hogy „alkotmányunk, mely előbb kizárólag egy kiváltságos osztálynak volt sajátja, az egész népre terjesztett ki”. Ha Eötvös társadalomfilozófiáját elemeznénk, a fenti állításban szemléletének korhoz kötöttsége tettenérhető lenne. A korabeli törvényhozók szándékától távol állt az általános politikai jogokat adni, a „nép” kifejezésen nála is csak a politikai jogokkal rendelkezők értendők.

A második alapvető változás a törvényhozás terén következett be, amely „előbb az 52 megyének utasítással ellátott követeiből állott, most a képviseleti rendszer alapján fektettetett”. Végül 1848-ban megváltozott az alkotmány közbiztonsági garanciája. Korábban ezt a szerepet a megyék töltötték be, amelyek a törvényellenes intézkedések végrehajtását megtagadhatták; a polgári korszakban ezt a szerepet a felelős kormány és a parlament vette át.

A beszéd további részében Eötvös olyan megyei reformot szorgalmazott, amely a fenti három változásból következik. A régi megyéknek tehát át kell alakulniuk. Érdemes idézni, hogyan definiálta egyik legrégebb és legjellegzetesebb közbiztonsági intézményünk hatáskörét. Álláspontja tudományos értékű; közbiztonsági tankönyveink sem tartalmazznak pontosabb meghatározást. „Megyei rendszerünk elébb egész közéletünket foglalta magába: a törvényhozást, amennyiben nemcsak választotta, hanem utasította is a követeket, a közigazgatást is, amennyiben a kormány minden rendelete csak a megyék közgei által hajtott végére; az igazságszolgáltatást — legalább alsó fokozatán — amennyiben az alsóbb bírúk egyszersmind a megyének választott közigazgatási tisztviselői voltak, kik mint olyanok a megyétől függtek; az összes közvéleményt, amennyiben vitatkozások és levelezések által a megyék képezték azon egyedüli helyet, hol szabad szó nyilatkozhatott; végre minden községnek külön ügyeit, amennyiben a megye az egyes községre nézve tökéletes gyámságot gyakorolt.”

A polgári államszervezetben elképzelhetetlen lenne egy testület, amely ilyen mértékű hatalommal van felruházva. A kormány 1870-i reformjavaslata — vallotta Eötvös — megtartja a 48-as elveket. Felszámolva a vármegyei nemesség korábbi monopóliumát, kiterjeszti a képviseleti jogot, a törvényhozást a nemzet képviselőire bízva, az országos közigazgatás gyakorlását a felelős minisztériumnak tartja fenn. Modern állam elképzelhetetlen engedelmes végre-

hajtó közegek nélkül; a megyéknek meg kell elégedniük a kor nyújtotta lehetőségekkel.

A parlamenti beszéd további része érdekes adalék egy ma is folyó történettudományi vitához. Eltérő nézetek alakultak ki az 1848-as változások jellegéről, attól függően, hogy az egyes szerzők az átmentett feudális vagy a létrehozott polgári elemeket tartották-e fontosabbnak. Azok, akik a túlzott kompromisszumot kárhóztatják, leggyakrabban éppen a régi megyeszervezet megtartásával érvelnek. Eötvös határozottan állítja: az egykori helyhatóság már a márciusi fordulat révén elvesztette minden lényeges hatáskörét. Ettől kezdve nem gyakorolt döntő befolyást a törvényhozásra, megszűnt a végrehajtási autonómiája, „azon fontosságot, mellyel a megye a közvélemény alakítására bírt, megszüntette a szabad sajtó”, elvesztette korábbi bírói jogosultságát, és szűkebbé vált a községek feletti felügyeleti joga is.

A célzott megyereform tehát végrehajtása annak, amit a nemzet legjobbjai 1848-ban elgondoltak. Országon belül biztosítéka a magyar nemzet fejlődésének, megadja azt az önállóságot, amennyit egy modern állam engedhet. Érdekképviseletet garantál minden társadalmi rétegnek, védelmezője az egyéni szabadságnak.

Beszéde az ellenzékiek zajos ellenállását váltotta ki. Egykori nézeteinek megtagadásával vádolták. Sorra idézték műveit, szembe-sítve elhangzott felszólalásával. A nemzetiségi képviselők korábbi liberális elveit kérték számon tőle. Eötvös — hangoztatták — nem támogatja az idegenek jogait, hiába írta korábban, hogy a nemzetiségi egyenjogúság elemi feltétele a közigazgatási önkormányzat, most mégis a centralizációt támogatja (6:35). Tisza Kálmán is szemére vetette: egykor, az 1844-i országgyűlésen a tisztségviselők közvetlen választása mellett érvelt, most pedig a kormány kijelölési jogát támogatja. Szakított demokratikus elveivel is, hiszen újabb felfogása szerint csak az kaphat választójogot, aki „vagyoniilag egy bizonyos szinten fölül emelkedik”. Támogatja a virilizmust, ami pedig nem más, mint a középosztálynak adott előjog. Nyáry Pál egyenesen azt állította: Eötvös szembekerült a tudomány új elveivel, mert pártérdeteket képvisel. Fájdalmas látni, hogyan tépi le saját fejről a babért — mondta Györffy Gyula (6:200).

Eötvös a vádakra rezignáltan válaszolt. „Múltamban nincs semmi, aminek elfeledését is kívánám, múltamban nincs semmi, mi jelenemmel összeütközésben állana” — mondta. Műveit pontatlanul idézték, gondolatainak egy részét félreértették. Egykoron úgy látta, és ma is azt állítja, hogy az általános választójog még gyakorlatilag kivihetetlen eszme. A virilizmust — bár korábban valóban támogatta — jó eszköznek tartja, mert azokat vonja be a közigazgatásba, akik leginkább érdekeltek, érintettek a helyi ügyekben. Ez a felfogása nem sérti korábbi állásfoglalását a demokráciáról. „A demokrácia jelleme a munka, és aki azokat, kik munka által maguknak vagyont szereztek, a demokrácia köréből ki akarja zárni, a demokráciát természetes jellegétől fosztja meg.” Nem ellensége ő a nemzetiségeknek, de a megyék területének etnikai átszabdálását gyakorlati kivihetlenség miatt nem támogathatja. Erős megyei önkormányzatot akar, de olyat, amely engedelmesen végrehajtja a központi feladatokat és tiszteli a községek önállóságát. Igazságtalanul tartják őt merev centralistának: mindig a hatékony központi kormányzás és az életképes önkormányzat összeegyeztetésére törekedett.

Állambölcseleti tárgyú írásait áttekintve valóban egyoldalú, igazságtalan dolog lenne a központosítás híveként feltüntetni. Szekfű Gyula is figyelmeztetett már: a centralisták, közöttük Eötvös a központi hatalmat erős korlátok közé kívánták szorítani (8:16). Az egyik leglényegesebb hatalmi egyensúlyt éppen a községi és megyei önkormányzatban látták. Ha Eötvös József e tárgyú legfontosabb gondolatait áttekintjük, felmenthetjük őt a francia jellegű

központosítás vádjá alól. Reformkori eszmetársaihoz hasonlóan, kezdettől fogva az alkotmányos autonómia, a polgári önkormányzat híve.

*

Az 1840-es évekig minden reformer megyepárti, municipalista volt. A törvénytelen eszközökkel kormányzó, országgyűlési akaratot negligáló Habsburg-politikával szemben egyedüli alkotmányos eszköz a vármegyey ellenállás maradt. Deák Ferenc 1835. június 16-án, az alsótáblán elmondott óriási hatású beszéde jól jellemzi ezt a felfogást. A magyar megye olyan kincs, vélte, amellyel Európa legszabadabb nemzetei sem dicsekedhetnek. „Ezen municipiumok állanak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányukért, innen forrásoznak... a nemzet jogai.” Nálunk megyei keretek között alakult ez az egyesülési és szólásszabadság, az alkotmány sáncaiba bevett tömegek keretei között gyakorolnak közvetlen befolyást a törvényhozásra.

A beszéd Kossuth Lajos révén vált igazán ismertté. Az országgyűlési tudósítások szerkesztője egy életre megtanulta e sorokat; mindvégig vallott municipalizmusa ebben az időszakban alakult ki. A Pesti Hírlap hasábjain is a megyerendszert védte, bár ő volt az első, aki működésének hibáit is leírta. Széchenyi István egy alkalommal meg is támadta ezért Kossuthot, azt állítva, hogy hazánk üdvös intézményét túlzottan bírálja, „depolarizálja”. A fiatal Eötvös bátran kiállt Kossuth mellett. *Kelet Népe és Pesti Hírlap* (Pest, 1841.) című röpiratában írta: minden polgár legszentebb kötelessége annak biztosítása, hogy „a municipális rendszer menéllel biztosabb alpra állíttassék” (4:I. 328.). A Pesti Hírlap eljárása szerint azért üdvös, mert merész, javító szándékú bírálatot mondott arról a szervről, amelytől a „jövő kifejlődése függ”. A legteljesebb mértékben elutasítja még a centralizációt: „egy felsőbb helyről gyakorolt közvetlen befolyás, kormányunk centrális hatalmának nevelése, municipalitásaink függetlenségét veszélyeztetné, s így el nem vállalható”. Kortársaival együtt vallotta: „municipalitásaink függetlenek, e függetlenség sokban feltételezője azon jónak, mely ezekből az egész hazánkra árad”. A megyei visszaélések elleni orvosság egyedül a nyilvánosság lehet.

A korszak általános felfogását tükröző sorok megjelenésekor már szerveződik az a csoport, amely végül szakít a hagyományos nézetekkel. A „magyar doktrinerek” a büntetőjogi reform kidolgozása körüli bizottsági vitákban találják egymásra. Valamennyien európai kitekintésű, pályájuk elején álló ifjú tudósok, akik egy előjövendő jogi forradalomról alkottak terveket (1:104). Jól tudták, hogy hazánk fejlődése elválaszthatatlan Európától, társadalmi, állami átalakulásuk csak általános törvényszerűségek rendjében történhet. Küzdöttek a „magyar genius” hamis illúziója ellen, szenvedélyesen hirdették: „ó institúcióink” alkalmatlanok a továbbélésre. Hűvösen, tárgyilagosan vizsgálták politikai viszonyainkat, történelmünket. Mindenekelőtt az államot kívánták megreformálni. Nemzeti fejlődésünk eredményeit fejlett nyugat-erőpály országokhoz és nem önmagukhoz mérték. A rendi képviselettel szemben a népképviselést elvették követelték, a politikai élet centrumába a törvényhozó testületet kívánták állítani. Önálló hatáskörű, de a parlament által felelősségre vonható kormányt, kiterjedt személyi szabadságjogokat, kodifikált jogrendszert akartak. Követeléseikkel — igaz van a „tízketes” szerzőjének — megosztották a hazai reformereket. Harcuk mégsem volt eredménytelen: 1848-ban, az első adandó történelmi alkalommal javaslataik zöme valósággá vált.

Az említett terminológiai fenntartással centralistának nevezett csoport tagjai között kezdettől fogva kialakult egy bizonyos munkamegosztás. Eötvös József ebben a szellemi csatában talán a legnehezebb feladatot vállalta: ő vázolta a leendő állam helyhatósági rendszerét. Előbb azonban a meglévő megyei rendszer alapos vizsgálatát kellett elvégeznie. Jól tudta, ehhez csak szigorú tárgyilagossággal nyúlhat.

Első nyilvános fellépésétől kezdve törekedett a fogalmak pontos használatára. A megyékről szóló cikksorozata legelején írta: „Ha azon módot tekintjük, mellyel eddig a megyei rendszer kérdése tárgyalatott, a főok, ami miatt e tárgy diszkusszió által inkább homályba, mint tisztába hozatott, kétségkívül abban fekszik, hogy a megye municipiumnak nevezetett.” A magyar megyék azonban nem voltak municipiumok abban az értelemben, ahogyan ezt a külföldi közjogi irodalom használta. A fogalom alatt a központnak alávetett helyi szervek értendőek. A magyar megye ezzel ellentétben független, önálló testület volt. Nem alkalmazható hazai viszonyaink között az önkormányzat elnevezés sem. Ennek ugyanis két követelménye van: „először, hogy azoknak, kiket a tárgy érdekel, annak intézésében részesek legyen. Másodsor, hogy azokon kívül, kiket a tárgy érdekel, senki az intézkedésbe ne folyhasson.” (4:I. 367.) A magyar megyében csak a nemesek döntenek, nemcsak saját, hanem a községük ügyeiben is. Hiába hozunk tehát idegen példát a municipiumok vagy az önkormányzatok előnyeiről: világosan kell látnunk, ez nem vonatkoztatható a túlbecsült ősi vármegyékre.

Újszerű Eötvös álláspontja a magyar megye történetének vizsgálatában is. Élesen vitatta helyi szerveink őseredeti jellegét. Úgy vélte, hogy megyerendszert István a frank példa és a szláv

előzmények alapján hozta létre. Céltalanak tartotta a történelmi túlzásokat, vitatva azt az állítást, hogy nemzetünk fennmaradását a vármegyéknek köszönheti. Ellenkezte a történelem példatárszerű emlegetését; „minden józan politika csak a jelen — s jövővel foglalkozik” — vallotta.

Nagy figyelmet fordított a külföldi rokonintézmények vizsgálatára. Reformtársaihoz hasonlóan ő is gyakran hivatkozott más államok példáira, de egyetlen ország berendezkedését sem tartotta mechanikusan követhetőnek. Szemben Széchenyi és Trefort Ágost angolpártiságával, Szalay László és Lukács Móricz „frankomán” szemléletével Eötvös elfogulatlanul mérlegelte az egyes országok átvetelre alkalmas megoldásait.

Bényei Miklós remek tanulmányából tudjuk, hogy könyvtárában minden fontos államjogi alapmű fellelhető volt. Végletlen kitartással olvasta, szelvényezte ezeket; műveiben sorra kimutatható az aktuális szellemi élmény hatása. Képes volt korábbi állásfoglalásán változtatni, nem ragaszkodott ifjúkora szellemi alapélményeihez. Mig. Deák, Kossuth frazeológiája viszonylag állandó, Eötvös műveire friss fogalomhasználat, megújuló kifejezőmód jellemző.

*

Felsőházi tagként elmondott beszédével, 1844. január 30-án lépett az új eszmei küzdőterre. Néhány nappal korábban körülményes vita alakult ki egy türmezei nemesi képviselő választásának törvényességéről. Majdnem egyöntetű álláspont szerint, ebben az ügyben a követküldő megye dönthet egyedül. Eötvös József meglepő véleményrel állt elő: mivel ebben a kérdésben Corpus Jurisunk, hazai törvényeink nem foglalnak állást, csak az előremutató alkotmányos elvek alapján lehet dönten. Tagjai megválasztásának szabályszerűségeiről döntsön maga az országgyűlés. Továbbra is fontosnak tartotta ugyan a vármegyéket, de végrehajtási hatalmuk terjedelmét kifogásolta. Az a túlhatalom, amit helyi hatóságaink gyakorolnak, „abnormis állapotot” eredményez, ellentétben áll a modern kormányzás eszméjével. Felsőházában arra is kitért, hogy hazánkban az egyéni szabadságnak nincsenek meg a közjogi garanciái, ő nem a megyét, hanem a felelős kormányt tartja igazi alkotmánybiztosítóknak. Május 9-i beszédében évenkénti országgyűlést tartott szükségesnek, mert ezzel is egy lépés történe hazánk törvényhozási és végrehajtási egységének kialakítása felé. „Magyarországnak centralizációra van szüksége, s e centralizációnak felfogásom szerint egyetlen módja az, hogy a törvényhozó testnek befolyása és ereje a municipiumok irányában erősíttessék.” (1: 107—108)

Szalay László 1843—44-i követi beszédei is egy országos, átfogó alkotmányos reform fontosabb testületeit érintették. A centralista program a mértékadó politikai testület előtt ismertté vált. Hátra volt még a szélesebb közvélemény tájékoztatása az új reformerekről. A Pesti Hírlap 1844. július 1-jei átvétele után már az egész országhoz szólhattak.

Eötvös József 1844. július 4-én itt megjelent *Központosítás és helyhatósági rendszer* című cikke politikai publicisztikánk történetének önálló fejezetét nyitotta meg. A hazai közigazgatás állapotát elemző 17 cikk (amelynek utolsó száma 1845. IX. 12-i keltezésű) kiméletlen bírálatát adta az elavult feudális viszonyainknak. Szorosan véve valamennyi írás a vármegyéről szól, de — mint Schlett István is észrevette — közvetve a nemesi privilégiumok egész rendszerét, a kormány abszolutisztikus törekvéseit támadta.

A hírlapi cikksorozatból *Reform* címmel terjedelmes röpirat készült. Lipcsében, német nyelven adták ki 1846-ban. Szerzője — az akkor egyébként szokásos módon — külföldi megjelentetéssel kerülte meg a cenzúrát. A Pesti Hírlapban korábban megjelent cikkek egyszerű összeszerkesztése esetén a kiadást — feltehetően — itthon sem akadályozták volna meg. Azonban Eötvös tartalmilag is jelentős kiegészítést fűzött korábbi gondolataihoz, és az olvasmányosabbá, áttekinthetőbbé szerkesztett mű elejére egy bevezető fejezetet is írt. Ez a néhány oldal mozgósító felhívás volt hazánk közállapotainak radikális megváltoztatására. Közismertté vált első sorától („Hazánk nem maradhat jelen helyzetében”), az egyik leg-többet idézett eötvösi gondolattal („... hazánkban... minden javítás kivihetetlen, mely nem gyökeres”) záruló utolsó mondatáig igazolja szerzőjének mély hazaszeretét, okos reformfilozófiáját. Ez a rövid írás tartalmaz minden olyan fontos gondolatot, amely Eötvös József 1848 előtti államfelfogására jellemző, ezért a *Reform* sokszor elemzett érdemi fejezetei helyett erről ejtenék pár szót.

Eötvös József 1846-ban már egyszer társadalmi és állami struktúránk megváltoztatását kívánta. Az „időről időre behozandó javítások” célszerűtlenségeit hangoztatta. Az átfogó reform híve, mondanánk ismerősen csengő kifejezéssel.

Másik fontos megállapítása: „minden reformnak első feltétele jelen helyzetünk tökéletes ismeretében fekszik”. A valóság kiméletlen feltárása minden statusférfi fontos kötelessége. A magyar viszonyokat „más művelt, főképp alkotmányos országok” példái-val összevetve, három területen talált lényeges eltérést. Az első

Magyarország elavult társadalmi szerkezete, azon tarthatatlan különbség, mely „e hon nemes és nem nemes lakói között fennáll”. Demokratikus szenvedélyességgel bírálja a nemzet huszadát kitevő kiváltságosok anakronisztikus előjogait. Hazánkban minden alkotmányos jog a nemeseket illeti, minden, a „közállomány fenntartásából eredő” kötelesség a nem privilegizált osztályt terheli.

Hazánk törvényhozásának elmaradott állapota a másik olyan tényező, amely minket a fejlett államoktól elválaszt. A magyar országgyűlésnek rendkívül csekély a hatásköre. Az ország összjedelmének egyharmadával sem rendelkezik, nem szólhat bele a gazdasági kérdésekbe, nincs befolyása a külpolitikára, a „törvények megszegése miatt senkit felelősségre nem vonhat”. Elavult törvényalkotásunk belső szervezete is. A felsőtábla tagjainak zöme, a 168 mágnás család csupán önmagát képviseli ezen a fórumon. Tarthatatlan privilégium ez, hiszen közülük mindazok részt vehetnek az üléseken, „akik jónak látják személyesen megjelenni”. Nincs vagyoni állapot vagy kor szerinti megkötés sem.

Az alsó tábla összetétele is éles ellentétben áll a XIX. század korszerű elveivel. A követek első csoportját a királyi tábla és a távollevő mágnások megbízottai képezik. Ők nem szavazhatnak, sőt „némelyek az utóbbiak közül, egyszerű határozat következtében még üléseiktől is megfosztattak”. Ez a szervezeti megoldás tarthatatlan, a személyes megbízási rendszer társadalmilag is igazságtalan.

A második követi osztályt a káptalanok, szabad királyi városok és kerületek delegátusai képezik, egy-egy szavazattal. A 47 város mindössze egy szavazattal rendelkezik. A megyék követi képezi a törvényhozás alsóházának harmadik csoportját. Tőlük függ minden kérdés eldöntése. A képviselő aránytalan, hiszen minden megye, tekintet nélkül kiterjedésére, nemeseinek, lakosságának számára két-két követet küld. Minden megyei követ önálló szavazati joggal rendelkezik, „viszont ugyanazon egy megyének két követ minden pillanatban leszavazhatja egymást”. A törvényhozás tagjainak szabad véleménynyilvánítását megyei követutasítás zárja ki.

A két tábla közötti viszony szabályozása hiányzik törvényeinkből és a tanácskozási rend sincs meghatározva. A reformországgyűlések tapasztalatai is mutatják, hogy a felső tábla vétőjogát korlátozás nélkül gyakorolhatja az alsó tábla határozatai fölött.

A harmadik reformra érett terület: honi közigazgatásunk — valotta Eötvös. Elmaradtunk a korszerű elvek kívánalmaitól, mert nálunk az igazgatás és a bírászkodás még nincs egymástól elválasztva. Ez pedig az állampolgári szabadságjogok biztosításának fontos feltétele, önkényt kizáró biztosíték lehetne. A közigazgatásunkból — ezen túl — hiányzik az egység. „Ahelyett, hogy mint más országokban látjuk, egy középponti hatóságot találjunk, ... nálunk a közigazgatás részint a kormány, részint a törvényhatóságok által gyakoroltatik, sok tekintetben teljes függetlenséggel s minden vezérelv nélkül.” Hatóságaink kuszák, rendetlenek. Hiányzik a felelősség elvének következetes alkalmazása is: „az egész közigazgatás részint a magát nem felelősnek állító kormány, részint az egyes, már szervezetünk miatt feleletre nem vonható törvényhatóságokra” van bízva.

Hazánk bajainak orvoslásához tehát jogegyenlőséget hozó radikális társadalmi reform, korszerű törvényhozás és modern közigazgatás szükséges. A változtatás Eötvös elképzelte menetének, részleteinek pontos leírását megtaláljuk a *Reform* két fejezetében. Írasműve leglényegesebb kívánalmait az 1848-i, áprilisi törvényekben láthatja viszont.

*

A forradalom és szabadságharc után „komoly tapasztalatok és komoly tanulmányok” birtokában írta meg *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című könyvét. A mű életének legnagyobb alkotása (3:7). Egész politikai könyvtárral felér — vallotta Csengery Antal. Eötvös az 1848—49-i események után, az európai reakció átmeneti felülkerekedésének idejében hitet tett a hagyományos liberális elvek mellett. Talán ezzel magyarázható gondolatainak rendkívül kedvező nemzetközi visszhangja: sokan a XIX. század Montesquieu-ját látták benne. Államról vallott felfogását sem változtatta meg. Töretlen hittel vallotta: az egyéni szabadságot az állami mindenhatósággal szemben csak hatékony önkormányzat védheti meg.

Elutasítja a forradalmat; elítéli az 1848-as államfelforgató kísérleteket, zavarja Proudhon tulajdonellenes állásfoglalása és Louis Blanc szocializmusa. Szimpatizál a „kommunizmus” közösségi eszményeivel, de félti tőle az egyéni autonómiát; a „kommunizmus győzelme mindenkor egyszersmind a despotizmusé leendő” — vélte. Tartott a „külvárosokból a törvényhozás palotájára felülő vörös zászlóktól” (5:1. 70.). Ha a tökéletes politikai egyenlőség eszméjéhez ragaszkodunk, és ki akarjuk zárni az ezzel járó veszélyeket, akkor úgy kell eljárunk, hogy az országos hatalom a „nép nevében, de befolyása nélkül” gyakoroltassék.

Az *Uralkodó eszmékben* újra hitet tett népképviselő mellett. Valamennyi társadalmi csoport érdekét oltalmazó állam és ennek biztosítására képes törvényhozás felelhet csak meg a kor követelményeinek. Figyelemre méltó indokkal utasítja el túlzott központosítást. Ennek szerinte a történelemben mindenhol csak az egyén gyámság alatt tartása, a különjogokkal rendelkező tisztviselői kar megszaporodása lett a következménye. Az igazgatásba azokat is be kell vonni, akik érdekeik által érintve vannak.

Erős, önálló állam híve. Szükségesnek tartotta a törvényhozás hatalmának kiterjesztését, a hatékony kormányzati egységet. Műve II. kötetében azonban hangsúlyozottan igényli az egyén állammal szembeni védelmét. A hatalommegosztás klasszikus elméletét éppen azért tartotta korszerűtlennek, mert nem tartalmaz garanciákat a személyes szabadság védelmére.

Rendkívül figyelemre méltó Eötvös eszmeifuttatása az állami túlhatalom korlátozásának lehetséges eszközeiről. A mindig fenyegető zsarnokság ellen három hatékony garancia képzelhető el. Az első az állam belső szervezetének célszerű berendezése, a második a „nép irányábani függés”, végül az államhatalom mozgásterének korlátozása. Az első követelményhez hatékony, minden réteg érdekeit kifejező törvényhozás tartozik. Az államhatalom visszaélései ellen másodikként szóba jöhető biztosíték a választójogi szabályozás és a felelősség intézménye. Mindezek azonban csak akkor nyújtanak valóságos jogvédelmet, ha az államhatalom nem lépi át természetes határait. Korlátozni kell tehát az államhatalmat, s erre a legjobb, sőt, egyetlen mód az önkormányzat elvének alkalmazása.

Eötvös József ebben a művében fejtette ki legrészletesebben az államról alkotott felfogását. Nem írt ezzel sem mást, mint amit korábban hangsúlyozott: minden állam, minden hatalom természetes törekvése a terjeszkedés. Egyetlen államszervezeti forma, kormányzati megoldás sem nyújt önmagában védelmet ezen szándék ellen. Többszörös garanciául — közölte — erős helyi önkormányzatra van szükség.

Elvei egy részének gyakorlati megvalósítására azonban csak 1865 után kerülhetett sor. A központosító osztrák uralom megszűlése után végre szabad tér nyílt a magyar államszervezet reorganizációjának megvitatására. Folyt ugyan burkolt polémia erről a provizórium idején is, de — éppen Eötvöstől tudjuk — a kor közírói nem nyilatkozhattak szabadon. Az 1862—65-ben megjelent lapok „inkább nézeteik eltakarására, mint kimondására” vállalkozhattak csupán. Az alkotmányos élet újrakezdésének 1865 elején legtöbbet vitatott kérdése az volt, hogy elsőként a megyei önkormányzatot vagy az országgyűlést helyezték-e vissza jogaiba. A kiegyezésre hajló politikusok, közöttük Eötvös, félték a megyék esetleges ellenállásától. Mások attól tartottak, hogy a bázis nélküli parlament elvtelen alkut köt ellenségeinkkel.

A Politikai Hetilap 1865. augusztus 21-i számában *A kormány felelőssége és a megyék* címmel a reformkori államszervezési viták vezéralakja újra kifejtette nézeteit. Békés kiegyenlítésre kell minden józan tényezőnek törekedni: a megyék visszaállítása ebben a helyzetben zavart okozna. Többször kifejtette már: a helyi municipiumok alkotmányvédők, szabadságot biztosító feladatukat csak törvényesen rendezett központi hatalom esetén láthatják el. Az országnak még nincs parlamentje, felelős kormánya. Legfontosabb politikai teendő, az országgyűlés összehívása. A lap 1865. november 4-i számában *Törvényhozásunk teendői* címmel közreadott írásában az ország „törvényes önállóságának helyreállítása” utáni legfontosabb feladatnak a kormány felelőssége és a megyék „összhangba hozását” tartotta. Ennek feltétele, hogy a helyi testületeket először „demokratikusan át kell alakítani”. Azt az önkormányzati gyakorlatot, amely „százados megszokás által a nemzet erkölcsével összefolyt”, a kormány szükséges hatalmához kell igazítani.

A közvélemény hamarosan újra két táborra szakadt. Az alkotmányos municipalisták és az 1847-es állapotokat visszaállítani törekvők a vármegyei alkotmányos jogait követelték. A polgári központosítás hívei erős törvényhozást, miniszteri felelősséget és ezzel egyeztetett helyi autonómiát hirdettek. Eötvös ismét megjelentette *A falu jegyzőjét*, amiért a megyepárti Pesti Hírnök „politikai fanatizmussal” és a nemzet történelme iránti kegyetlenséggel vádolta. Eszméinek védelmére újabb cikksorozatot írt. Ebben választ adott a megyepártiak bírálatára és felvázolta a leendő államberendezkedés főbb elveit. Koncepciója *Helyhatósági szerkezetünk* címmel öt részletben jelent meg.

A terjedelmes írás az *Uralkodó eszmékben* megfogalmazott gondolatokra épül. Feltétlen továbblépést jelent viszont, hogy az önkormányzat kiépítésének gyakorlati kérdéseit körvonalazza. Ha a változott korszaknak a magyar közigazgatás is meg akar felelni, három kívánalomnak kell megfelelnie: rendelkezniük kell egy „valóban országos, azaz minden idegen befolyásoktól mentes kormányval, az önkormányzat elvére alapított községi rendszerrel, s a felelősség elvét célszerűen kell alkalmaznunk a közigazgatás minden ágában”. A megyereformnál figyelembe veendő eötvösi szempontok: a kormányi és helyi hatáskörök világos elhatárolása, a megyék

központi intézkedésekkel szembeni engedelmessége, tisztviselőinek felelőssége. A községeket fel kell szabadítani a megyék gyámsága alól. Az állam felügyeletet lánson el autonóm helyi szervei felett, hiszen a döntést hozó többséggel szemben a kisebbség érdekeit is biztosítani kell. Az önkormányzatok a törvénytelenek tartott felsőbb utasítás ellen egyszer tiltakozhatnak, de ha a parancsot kiadó ragaszkodik álláspontjához, a végrehajtás kötelező.

*

Visszatérve az 1870-i parlamenti vitára, megérthetjük Eötvös reznignálságát. Igaztalanul érte a vád, hogy felmondta liberális nézeteit, mást írt könyveiben, mint aminek megvalósítására politikusként törekszik. Ő volt az, aki Pest megye közgyűlésén először beszélt a parlamentáris rendszerről, és aki a dühödő közhangulattal szemben is bátran védelmezte elveit. Munkái hasznos forrásai az államtudománynak. Concha Győző szerint történelmi érdeme: „Az új Magyarország képviselői, felelős miniszteri rendszerével, önkormányzatának elhelyezésével, nemzetiségi politikájával Eötvös agyában nyert először világos képet csakúgy, mint ahogy tőle származ-

tak Ausztriával való újabb szövetségi viszonyunknak első gondolati körvonalai, melyekből Deák, a jogász, s Andrássy, a politikus a szövetségi intézményeket kiformálták.” (3:75)

HIVATKOZÁSOK

1. Ferenczi Zoltán: **Báró Eötvös József 1813—1871.** Bp. 1902.
2. Schlett István: **Eötvös József.** Bp. 1967.
3. Concha Győző: **Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika.** Bp. 1908.
4. Eötvös József: **Reform és hazafiság.** I—III. köt. (Fenyő István bev. tanulmányával) Bp. 1978.
5. B. Eötvös József: **A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.** Bp. 1885. I—III. köt.
6. **Az 1869-dik évi április, 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.** X. kötet, Pest 1870.
7. Kovács Magda: **„A cél Magyarország egysége”. Eötvös harca a központosításért a Pesti Hírlapban.** In: Abránd és valóság. Tanulmányok Eötvös Józsefről. Bp. 1973. 86—106.
8. Székfi Gyula: **„Valahol utat veszítettünk”. Gondolkodó magyarok sorozat.** Szerk: Szigethy Gábor. Bp. 1987.
9. Antalffy György: **Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója.** Bp. 1983.

IJJAS JÓZSEF

Az ember szabaddá válhatik

Eötvös József a nemzetiségi kérdéstről

„Ha van tény, melyet a tudomány s tapasztalás minden kétségen felül állított, ez az: hogy azon népek között, melyeket Európában ismerünk, egy sincs, mely magasabb művelődésre képes nem lenne, s melytől ennél fogva a jogot megtagadhatnók, hogy magasabb állásra törekedjék; s amennyiben korunk nemzetiségi törekvései ezen meggyőződésből indulnak ki, s csak arra törekszenek, hogy az akadályok elháríttassanak, melyek egyes nemzetiségeknek szabad kifejlődését hátráltatják: annyiban ezen törekvések civilizációnk eddigi fejlődésének szükséges következményei s tényezői haladásunknak, s hallgatagnak nevezhetjük azt, ki e törekvéseket törvények vagy kormányi intézkedések által megszüntetni reményli, vagy valamely országban egyes nemzetiségnek oly supremáciát biztosítani kíván, mely csak más nemzetiségek elnyomása által tarthatik fenn.”

(Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*)

Eötvös József megjegyezte egyszer, nem hiszi azt, hogy „Isten Nagy Sándort és Caesart, s a múltnak minden nagy férfait csak azért teremtette volna, hogy példájukon valamely bűkeburgi miniszter okulhasson.” Paradox módon igaz ez a megállapítás Eötvös József saját életpályájára is. Hiszen azok a politikai helyzetek, amelyekben élt és tevékenykedett, a maguk történelmi „hic et nunc”-jával, sajátos problémáikkal és ezekből fakadó konfliktusaikkal már a múlt lapjainhoz tartoznak, s azokból a jelenre nézve természetesen semmiféle közvetlen következtetés nem vonható le.

Mégis elfogadható egy olyan álláspont, hogy az annyi tapasztalatlan, sikerekben és kudarcokban gazdag és tanulságos életútnak, amilyen Eötvös Józsefé volt; a jelen, a ma számára is van mondanivalója, vagy — hogy egy mostanában divatosabb kifejezéssel éljünk — „üzenete”.

A probléma inkább abban rejlik, hogy ennek az életműnek mely mozzanatát ragadjuk meg. Az író-t, aki — különösen az olyan megyékben, mint *A falu jegyzője*, ill-tőleg a *Magyarország 1514-ben* — irodalmi

tehetségét is egy reformprogram és egy reformpolitika szolgálatába állította? A politikai gondolkodót-e, aki *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című politikai művében hitet tett a klasszikus — Benjamin Constant, Alexis de Tocqueville és John Stuart Mill által fémjelzett — liberalizmus ideológiájához való töretlen hűségéről és ragaszkodásáról? A politikust-e, aki mint a „centralisták” vagy „doktrinerek” vezető egyénisége olyan politikai-ideológiai áramlathoz tartozott, amely a magyarországi progressziónak mind a mai napig egyik legkiemelkedőbb mozzanata? A jogászt-e, aki a börtönügytől a vármegyéig meg akarta újítani a korabeli Magyarország egész államszervezetét és jogrendszerét? A minisztert-e, aki a népoktatási és nemzetiségi törvénnyel beírta magát a liberális törvényhozás legfényesebb lapjaira?

A kérdéseket persze még lehetne folytatni, de úgy véljük, ennyi is elég az életmű gazdagságának illusztrálására. Ebből a gazdag szövegből választottunk ki egy olyan fonalat, amely a közgondolkodásban kevésbé ismert, nevezetesen, hogy milyen álláspontot alakított ki Eötvös József az ország egyik legakutabb és legaktuálisabb politikai problémájával, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban.

Ehhez azonban először egy kis kitérőt kell tennünk. Eötvös Józsefnek a nemzetiségi kérdéstről alkotott véleménye szerves részét képezi általános politikai koncepciójának. Éppen azért, hogy a nemzetiségi problematikával kapcsolatos fejtegetései érthetőek legyenek, szükséges röviden felvázolni Eötvös József általános politikai „habitusát”.

Ha személyiségét politikai szempontból tömören jellemezni szeretnénk, akkor azt mondhatjuk róla, hogy magyar liberális reformpolitikus volt. Ez azonban még nem fejezi ki a lényegét, hiszen számára a magyar-ság és a liberalizmus nem „veleszületett” adottságot jelentett, hanem ellenkezőleg, éppen családi körülményeivel szembeni tudatos választás eredményeként alakult ki. Ennek a választásnak a heroizmusát persze nem szabad túlértékelni, s talán az is kiélezett megfogalmazás, hogy egész élete az adleri „túlkompenzáció” fogalmával értelmezhető. A reformkorban ugyanis sokan rá-

döbbentek arra, hogy az „uralkodó eszmék” meghatározzák, vagy legalább is behatárolják azoknak a választási szabadságát, akik a politikát tekintik hivatásuknak. Éppen ezért mások is megtették ezt az utat, legfeljebb az arisztokraták számára a magyarság, a birtokos nemesek számára viszont a liberalizmus választása volt pszichikailag nehezebb. Az ellenben biztos, hogy a magyarság és a liberalizmus Eötvös József személyiségének egész életében meghatározó vonása maradt, sőt, hogy ez a választás már fiatal korában véglegesen és visszavonhatatlanul megtörtént; s jöhettek ugyan életében kritikus szakaszok, válságok, elveikhez töretlenül ragaszkodott.

Liberális meggyőződésében alapvető gondolat egyrészt, hogy egy tertium datur, egy „harmadik út” (vagy ahogy Eötvös József fogalmaz: „ésszerű közép”) lehetséges és meg is található a szélsőségek, pl. az ancien régime konzervativizmusa, illetőleg a jakobinus diktatúra radikalizmusa között. Másrészt ez az „ésszerű közép” csak akkor fogalmazható (és talán valószínűsíthető) meg, ha az ember elfogadja azt az axiómát, hogy a szabadság és az egyenlőség eszméinek az a politikai berendezkedés felel meg a leginkább, amely megvalósítja a „szabad polgár és autonóm közösségek egy erős államban” elvét. Harmadrészt pedig a liberális gondolatnak a megvalósításához — legalább is Magyarországon, vagy tágabban a Habsburg-birodalom viszonyai között — nem az apró „korrekciós” reformok (mint Angliában), nem a forradalmak és ellenforradalmak (mint Franciaországban), hanem a „gyökeres” (mai megfogalmazásban talán inkább úgy mondanánk: „strukturális”) reformok képezik a legfontosabb eszközt.

Magyarsága pedig — mint erre éppen a nemzetiségi kérdésben vallott álláspontja a legfőbb bizonyíték — sohasem volt szűkkeblű nacionalizmus, hanem nála „magyarság és európaiság”, vagy másképpen fogalmazva „haza és emberiség” elválaszthatatlanul összekapcsolódott.

A szociális problematikára, a társadalmi ellentmondásokra és igazságtalanságokra mindig rendkívül érzékenyen reagáló Eötvös József figyelmét a nemzeti-nemzetiségi kér-